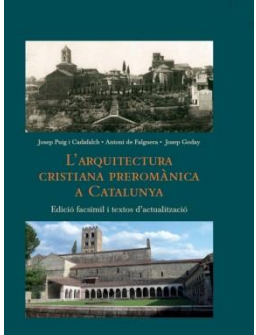

<i>VERSIÓ ENVIADA A L'EDITOR</i>			
El cementiri i la basílica de Tarragona			
López Vilar, Jordi; Macias, Josep Maria; Muñoz, Andreu			
Llibre	L'arquitectura cristiana preromànica a Catalunya: Edició facsímil i textos d'actualització. Barcelona : Institut d'Estudis Catalans [et al], 2016		
ISBN	9788499653266 (Institut d'Estudis Catalans) 9788439394532 (Departament de Cultura) 9788480432948 (Museu Nacional d'Art de Catalunya) 9788494056543 (Institut Català d'Arqueologia Clàssica)		
Disponible en línia		Data de publicació	2016
<p>Per citar aquest document:</p> <p>López Vilar, Jordi, Macias, Josep Maria, Muñoz, Andreu, "El cementiri i la basílica de Tarragona", Guitart, J., Pagès, M., Rodà, I., Sans, J.M. (eds), L'Arquitectura Cristiana preromànica a Catalunya de J. Puig i Cadafalch, A. de Falguera i Josep Goday, edició facsímil i textos d'actualització, ISBN: 978-84-940565-4-3, Barcelona, 429-446.</p>			
Aquest arxiu PDF conté el manuscrit enviat a l'editor.			

López Vilar, Jordi, Macias, Josep Maria, Muñoz, Andreu, “**El cementiri i la basílica de Tarragona**”, Guitart, J., Pagès, M., Rodà, I., Sans, J.M. (eds), *L'Arquitectura Cristiana preromànica a Catalunya de J. Puig i Cadafalch, A. de Falguera i Josep Goday, edició facsímil i textos d'actualització*, ISBN: 978-84-940565-4-3, Barcelona, 429-446.

I. EL CONTEXT HISTORIOGRÀFIC

En el cas que ens ocupa, Puig i Cadafalch havia avançat els capítols dedicats a Tarragona en dos documents de l'Institut d'Estudis Catalans (1931; 1936 a-b). L'excel·lent troballa de la necròpolis paleocristiana i els treballs de Serra Vilaró (sintetitzats en Serra 1936 i 1948) podrien haver estat els motius d'aquest tractament diferenciat respecte al conjunt de l'obra.

L'obra de Puig i Cadafalch aporta una sèrie de dades historiogràfiques que ajuden a palesar la importància i la dignitat metropolitana de la seu episcopal. Igual que passa en el cas de l'arqueologia, la historiografia ha evolucionat molt des de l'any de la realització de l'estudi de Puig i Cadafalch sobretot en relació a la sistematització, la nova aportació de dades, la interrelació efectiva entre estudis arqueològics, epigràfics i historiogràfics, síntesis i un procés recíproc d'universalització i intercanvi dels coneixements. Als estudis historiogràfics i epigràfics tradicionals de l'època moderna i contemporània cal afegir la ingent producció científica d'aquests últims vuitanta anys i en especial els darrers vint-i-cinc anys com a fruit de la transformació urbanística de Tarragona. Escapa a les nostres possibilitats fer una recensió de totes aquestes aportacions però noms com J. Serra i Vilaró, J. Vives, P. de Palol, J. Sánchez Real, J. Amengual, entre altres, en el camp de la historiografia paleocristiana i, sobretot G. Alföldy en el camp de l'epigrafia, han contribuït d'una manera decisiva a construir un coneixement més acurat de la història del cristianisme primitiu a Tarraco. Aquesta realitat també s'ha vist complementada recentment per iniciatives congressuals (Gavalda, Muñoz, Puig 2010), publicacions enciclopèdiques (Palol *et al.* 1999) seminaris específics i síntesis generals (Muñoz 2001 i Pérez 2010). També ha estat significatiu el volum d'intervencions arqueològiques que, durant aquestes últimes vuit dècades, han contribuït a definir més l'impacte del cristianisme antic sobre l'urbanisme de la ciutat i que queden recollides en el projecte *Planimetria Arqueològica de Tarraco* (Macias *et al.* 2007).

II. UN NOU MARC DE CONEIXEMENT

En el context científic de l'època, Puig i Cadafalch identifica la basílica de la necròpolis com la seu episcopal de la ciutat a partir d'exemples africans com Tingad i Djemila. La seva argumentació també es fonamenta en la presència d'un baptisteri en el complex basilical, però avui sabem que un baptisteri no és un element definidor, per si mateix, d'una seu episcopal. També ho defensa donada la impossibilitat física d'erigir un complex episcopal a l'interior de la ciutat fortificada. Què entén Puig i Cadafalch per la ciutat fortificada? Certament ignorem l'estat global de la muralla a l'època

baiximperial, però encara en mantingué el *pomerium* donada la inexistència de necròpolis baiximperials intramurs (Ciurana i Macias 2010). Cal tenir present que la ciutat de Tarraco començà a experimentar un procés de forta recessió urbanística a partir de finals segle II. Entre la segona meitat del segle III i la fi del segle IV es detecten, en àmplies zones de la ciutat, nivells d'enderroc i abandonament d'edificis i de barris perifèrics ara ocupats per zones funeràries. A partir del segle V es troben abocadors a l'interior de la terrassa superior de la part alta de la ciutat i les antigues construccions imperials seran progressivament desmuntades o reutilitzades i els seus materials constructius es reciclaran en els nous edificis. Puig i Cadafalch associant l'edifici basilical de la necròpolis de Sant Fructuós a l'episcopi, ofereix un mostreig de fonts epigràfiques que li indueixen a pensar en l'edifici com a seu episcopal. Les inscripcions que contenen les fórmules *sanctorum sede quiesces* (CIL^{II} 14, 2166), *in sede sanctorum quiescis* (CIL^{II} 14, 2167) i *sancta Christi in sede quiescis* (CIL^{II} 14, 2085) citades per Puig i Cadafalch fan referència a enterraments en un espai privilegiat *ad sanctos* però no generen la necessitat d'un espai episcopal (figures 1 i 2).

Per tant, l'argumentari de Puig i Cadafalch no fonamenta sòlidament l'inconvenient d'ubicar l'*episcopium* a l'interior del *pomerium* de la ciutat com defensa J. López (2006, 259; 2010, 371-374), qui excavà una nova basílica paleocristiana propera a la trobada per Serra i Vilaró. O més recentment A. Arbeiter (2010a, 468-473; 2010b 428-429), qui argumenta que la posició intramurs és l'esquema normal d'ubicació d'aquests complexos d'acord amb la majoria de paral·lels urbans. Per contra, la manca absoluta d'evidències arqueològiques o epigràfiques dins l'àrea del *pomerium* de Tarraco, o la pròpia bipolarització urbana de la Tarraco baiximperial han portat a altres autors (Macias *et alii* 1999, 79; Godoy 2005, 66; Kulikowski 2006, 140) a considerar la possibilitat de que el conjunt basilical de la necròpolis, com Puig i Cadafalch assenyalava, pogués ser la basílica episcopal. La problemàtica de la ubicació suburbial o intramurs de l'antiga seu episcopal resta oberta a l'espera de noves evidències i deixa pas a una consideració més consensuada en la investigació en el moment d'ubicar la posterior seu episcopal visigòtica a l'acròpolis de la ciutat.

Tot i que el complex visigòtic no ha estat localitzat, tot un conjunt de dades documentals i arqueològiques porten a la hipòtesi que la part alta de la ciutat albergava el centre del poder polític i administratiu per qüestions òbvies de defensa i prestigi urbanístic. La part més elevada de la ciutat acollia el recinte de culte a l'emperador des del segle I dC. És un tèmnenos de dues hectàrees de superfície prou conegut, però que encara planteja incògnites quant al seu procés de transformació. Desconeixem el seu ús a partir dels decrets de Constantí i Teodosi i no serà fins al segle VI quan l'antic espai de culte imperial es convertí en la seu episcopal que, com ja hem comentat, fins llavors era en un altre indret, avui desconegut. Al seu voltant es devien construir les dependències associades com l'episcopi, el baptisteri i altres edificis religiosos i civils. Les mostres arqueològiques d'aquesta transformació es poden veure en els murs conservats en la seu del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, en la cisterna trobada a la Casa dels Canonges, o en els enterraments visigòtics apareguts a la zona. També sobre les restes de la fonamentació del temple de culte imperial ha estat localitzat, recentment, un potent mur d'època visigòtica (Macias *et alii* 2012, 10 i 16), (figura 9).

A la zona extramurs continuava actiu el port, una nova realitat que l'arqueologia recent ha posat de manifest (Macias i Remolà 2010), igual que l'amfiteatre de la ciutat excavat a mitjan segle XX (figura 8). L'amfiteatre es convertí en lloc de culte amb una basílica construïda sobre l'arena i datada en el segle VI. Fou orientada en direcció NE i la situaren en el quadrant nordoriental de

l'arena (Godoy 1994; Muñoz 2010). El conjunt palesa la memòria del martiri del bisbe Fructuós i dels seus diaques Auguri i Eulogi. La seva estructura consta d'un absis, tres naus, una cambra annexa de funcionalitat funerària (possiblement també baptismal) i altres cambres funeràries annexes adossades a la fàbrica. La basílica va generar un cementiri al voltant de l'edificació, delimitat per la pròpia línia del pòdium de l'amfiteatre. Tot aquest conjunt d'aportacions ens ajuden a dibuixar un esbós de la importància del cristianisme a la ciutat de Tarraco on la gènesi de la seva església es vincula tradicionalment amb la vinguda de l'apòstol Pau en el marc de la seva voluntat d'evangelitzar Hispània (Rm 15, 24 i 28). Amb tot, la primera notícia sobre cristianisme a la ciutat la transmet la *Passio Fructuosi*, document redactat abans de mitjan del segle IV, que relata el procés martirial del bisbe Fructuós de Tarragona i dels seus diaques Auguri i Eulogi. Els màrtirs refusaren manifestar la seva adhesió a la religió oficial i foren condemnats al *summum supplicium* a l'incòrrer en un crim de lesa majestat. El 21 de gener de l'any 259 foren executats a la foguera a l'amfiteatre de la ciutat (Franchi dei Cavalieri 1959).

L'any 314 el bisbe de la ciutat, del qual desconeixem el nom, delegà sobre el prevere Probaci i el diaca Castori la seva participació en el concili d'Arles. A finals del segle IV, l'església de Tarraco començarà a experimentar una gran importància religiosa que durarà tota l'època tardoromana i visigòtica. Ho testimonia la Carta del papa Sirici al bisbe de Tarragona Himeri, datada l'any 385. És la primera decretal dirigida per un Papa a un bisbe de l'Església llatina, i és així que figura en la *Col·lecció Canònica Hispana*. La decretal del papa Sirici és la resposta a diverses qüestions de tipus disciplinar que plantejà el bisbe Himeri, vers l'any 384, al papa Damas per mitjà del prevere Bassià. Aquest papa no va poder respondre la carta doncs va morir i fou el seu successor Sirici qui es va encarregar de preparar les disposicions que finalment van ser enviades a Tarragona. Com que és la primera decretal papal a Occident, marca l'exercici del primat per part del successor de Pere, i d'altra banda, crea un precedent clar en l'exercici de la potestat metropolitana i primada del bisbe de Tarragona sobre les províncies hispanes (Muñoz 2001)

La consolidació del cristianisme a finals del segle IV i inicis del segle V va acompanyada d'una progressiva conversió de la població. L'epigrafia cristiana comença a intensificar-se en aquest període. L'arqueologia també detecta una important activitat edilícia cristiana. És així que a partir de la segona meitat del segle IV es documenta a la vil·la de Centelles, una sèrie de transformacions estructurals com l'erecció d'una gran sala de planta centrada rematada per una cúpula i decorada amb un fastuós mosaic amb iconografia cristiana (v. aportació d'A. Arbeiter en aquest mateix volum). La basílica de la necròpolis del Francolí també s'inscriu en una cronologia inicial d'inicis del segle V. La basílica septentrional, veïna a aquella, és construïda en la primera meitat del segle V. Les fonts palesen també, en aquests moments, el grau d'institucionalització de l'església de Tarragona en tant que seu metropolitana. L'any 400 el bisbe Hilari va participar en el I Concili de Toledo en el que es redactaren un conjunt de cànons per tal de fer front a les conseqüències del priscil·lianisme. Malgrat les disposicions conciliars, les instruccions i les accions eclesiàstiques el priscil·lianisme va continuar la seva activitat expansiva. L'epístola número 11 de la *Correspondència de Consenci amb Sant Agustí* ens mostra les operacions antipriscil·lianistes portades a terme per desemascarar els dirigents del moviment a la Tarraconense en temps del metropolità Ticià, l'any 419. També ens documenta un concili destinat a resoldre aquests problemes (Amengual 1994 i 2010; Pérez 2010).

De l'últim terç del segle V és conegut el bisbe Ascani per les dues cartes que va dirigir al papa Hilari sobre alguns problemes pastorals de la metròpolis de Tarragona i per les dues epístoles que li va respondre el papa donant-li solucions. L'any 465 va convocar un concili provincial a la ciutat. Ja a finals del segle V, el bisbe Joan visqué un període de transició històrica, motivada per la incorporació de Tarraco i la Tarraconense al regne visigòtic de Tolosa sota Euric, l'any 475, i la fi de l'imperi d'Occident. L'autoritat del bisbe de Tarragona, en tant que metropolità, s'accentuaria durant la prelatura de Joan de manera notable pel que fa a l'activitat legislativa dels concilis provincials, presidits per ell, com també notablement per part de les atribucions representatives que li atorga el mateix papat. Tot i amb això, cal remarcar la importància que el seu predecessor Ascani va tenir a l'hora de reforçar l'autoritat metropolitana de l'església de Tarragona en els afers de disciplina eclesiàstica. A Joan li succeí Sergi, que presidí el concili de Barcelona de l'any 540 i el de Lleida de l'any 546, segons consta a l'*Anthologia Hispana*.

El segle VII comença amb el prelat Asiàtic. En aquest segle Tarragona continuarà sent encara una de les ciutats més importants de la geografia hispana, malgrat la seva progressiva pèrdua d'influència eclesiàstica (Muñoz 2001, Macias 2011). Els monarques visigots aniran adoptant, cada cop més, actituds arbitrals i de control sobre els afers de disciplina eclesiàstica. A Tarragona aquest fet queda documentat en una de les *Epistolae Wisigoticae*, redactada pel rei Sisebut. Segons aquesta font, el monarca imposà l'elecció del bisbe de Barcelona en contra de la voluntat del metropolità Eusebi i, entre altres coses, li recriminà severament, a l'arquebisbe, el seu apassionament pels espectacles d'animals. Protasi és el següent prelat de qui tenim referències i qui, amb tota probabilitat, podria ser el successor d'Audax. Protasi va participar l'any 638 en el Concili VI de Toledo.

Entretant Tarragona tindrà un pes important en tant que centre litúrgic de primer ordre. Ho corrobora l'anomenat *Oracional de Verona*. És tracta d'una còpia del *Liber Orationum de festivitibus*, l'oracional festiu hispà confeccionat per l'arquebisbe Julià de Toledo entre els anys 682 i 683. Aquest text litúrgic tarragoní, conservat a Verona (Itàlia), és d'inicis del segle VIII i conté rúbriques i anotacions que explicitaven com i on s'havien de realitzar les cerimònies litúrgiques. Dues d'aquestes rúbriques ofereixen valuoses informacions topogràfiques sobre les processons que es feien durant la *Dominica in carnes tollendas* i les advocacions d'algunes esglésies com la Santa Jerusalem, segurament la catedral visigòtica tal com esmenta el mateix Puig i Cadafalch en el seu estudi, la de Sant Fructuós i la de Sant Pere (Godoy i Gros 1994).

A principis del segle VIII, amb l'entrada de l'exèrcit arabobereber a la Península i l'ocupació de la ciutat, hipotetitzem, segons els estudis de Joan Serra Vilaró, que l'últim prelat, Pròsper, fugí de la ciutat per mar i se n'emportà el tresor i els llibres litúrgics de l'església metropolitana, així com les relíquies insignes dels màrtirs Fructuós, Auguri i Eulogi (Serra 1936 i 1943). Totes els indicis històrics permeten deduir que haurien trobat refugi segur per terres de la Ligúria italiana tot depositant-hi, en bona custòdia, les sagrades relíquies, l'Oracional litúrgic i el tresor de la nostra església local, a l'espera de temps millors i d'un presumible retorn imminent. Malgrat tot, Tarragona trigaria més de quatre segles fins que no es produís definitivament el restabliment de la seva dignitat metropolitana.

III. L'ÀREA SUBURBANA I PALEOCRISTIANA DE TARRACO: UNA NOVA LECTURA ARQUITECTÒNICA

Amb les dades actuals sabem que la necròpolis i basílica paleocristiana formaven part d'una extensa àrea cristiana integrada en un ampli suburbi vertebrat per una xarxa periurbana que unia el *portus Tarraconis* amb les planícies agrícoles del riu Tulcis. És per aquest motiu que no podem considerar aquests recintes com uns espais marginals i allunyats de la ciutat, imatge intrínseca a l'època de la seva descoberta, sinó que es trobaven plenament integrats en el suburbi meridional, que era l'àrea més dinàmica de la ciutat tardoantiga per la proximitat del port i per l'existència d'una veritable refundació urbana a partir del segle IV. És la part de la ciutat que presenta un dinamisme arquitectònic més intens i que es manté fins al segle VIII. Per tant, l'emplaçament i l'evolució d'aquests espais de culte obeeïren a un fenomen continuïtat en l'ocupació suburbial, que aquí no detallarem (cfr. Ciurana i Macias 2010, Macias i Remolà 2010), i que de per sí ja constitueix un important focus d'activitat humana i en totes les seves manifestacions.

La formació d'una *tumulatio ad sanctos* va originar, després de l'edicte de Tolerància, la construcció de l'actualment anomenada basílica meridional o de Sant Fructuós (López 2006). És l'excavada per Mn. Serra Vilaró i que es troba en el centre de la necròpolis (Figura 3). Construïda a finals de la quarta centúria o a principis de la següent constitueix, amb quasi total certesa, la *memoria/martyrium* dels sants Fructuós, Auguri i Eulogi, i que devia ser aixecada en aquests moments per substituir-ne un altre que l'arqueologia ha estat incapaç de localitzar (Serra 1932 i 1935). El que difícilment pot dubtar-se és que la basílica estava dedicada als sants tarraconenses; les restes epigràfiques ho confirmen, com també que ens trobem davant d'un temple de culte eucarístic amb altar i lloc de commemoració martirial. El caràcter central d'aquest es manifesta en la seva situació respecte del cementiri i en la riquesa i varietat dels elements de senyalització sepulcral que conté el paviment. És una basílica que té també un caràcter funerari, com confirma un subsòl atapeït de tombes. La basílica era un recinte de tres naus i absis semicircular orientat a l'est de 39 per 19 m. amb un transepte. El ritme de la columnata era de nou columnes per banda, amb un intercolumni d'uns tres metres.

Diversos mausoleus s'annexaven a la nau septentrional i a la capçalera, tots amb una cota de pavimentació similar a la basílica, excepte l'anomenada cripta dels Arcs, ubicada al nord de l'absis, que té quelcom específic que la diferencia dels demés: és l'únic que té una estructura subterrània amb connexió directa amb la basílica. La cripta allotjava una sèrie de sepulcres privilegiats. Un altre dels elements destacables és un contraabsis en l'extrem occidental, que allotjava un sepulcre monumental.

Segons Serra Vilaró la basílica va ser construïda en el segle IV, destruïda pels bàrbars sobre l'any 400 i novament restaurada, desapareixent a finals del segle V (figura 5). Del Amo, en base a la situació topogràfica d'algunes inscripcions i mosaics funeraris, va avançar la data de la seva construcció fins a mitjan de segle V, amb una perdurabilitat fins les darreries del segle VI o començaments del VII. Una nova revisió de la situació de determinades làpides fa proposar una datació entorn de l'any 400, amb un ús funerari constatat al llarg de tot el segle V (Amo 1979-1989).

És difícil esbrinar el moment final de la basílica. En el moment de la seva excavació van poder identificar-se dos paviments superposats; un inferior d'*opus signinum*, i un altre superior de grans

tessel·les de marbre. El paviment tessel·lats es data a inicis del segle VI i correspon a una reforma de l'edifici que significà el cessament dels enterraments en l'interior del temple i una reorganització del presbiteri. La troballa d'una sèrie d'elements decoratius de caire visigòtic datables entre la segona meitat del segle VI i el segle VII indiquen la pervivència de la basílica al llarg del període visigòtic. No podem passar aquí per alt l'epitafi del bisbe Sergi (ca. 520-555) segons el qual, hauria restaurat els sostres enfonsats del temple sagrat i hauria construït un *cenobium* no lluny de la ciutat. Considerem que el temple excavat per Serra Vilaró contenia les relíquies dels sants Fructuós, Auguri i Eulogi. De dimensions notablement superiors a la segona basílica descoberta l'any 1994, guardava el cos dels màrtirs i constitueix un cementiri cobert on els dies senyalats devia celebrar-se l'eucaristia i potser també banquets funeraris.

Al sud de la basílica hi ha una sèrie d'estances que, d'una manera o altra, hi estan relacionades. Destaca un petit àmbit quadrangular situat a poca distància de la capçalera; en el seu interior s'hi descobrí un petit baptisteri de forma rectangular. Dels altres edificis ubicats al sud de la basílica en tenim una informació molt deficient, ja que aquest sector fou intervingut abans de que Mn. Serra Vilaró entrés en acció. És un conjunt de murs disposats ortogonalment ocupant una superfície d'uns 2.200 m² que s'havia interpretat com restes pertanyents a una vil·la romana del segle II, però que ara sabem que és contemporani o potser posterior a la basílica.

La funcionalitat d'aquest edifici és difícil de determinar. L'accés monumental, encarat a la via, era un pòrtic tetràstil amb escalinata central i sembla estar estructurat entorn d'un pati pròxim a la basílica. Diversos basaments quadrangulars indiquen amplis espais coberts. Malauradament la poca documentació conservada de tot aquest sector només permet fer especulacions. Per un conjunt annex d'aquestes característiques podria plantejar-se també la possibilitat que fos una hostatgeria associada al santuari. Sabem que el culte a Fructuós i els seus companys estava molt difós i evidentment atrauria un nombre considerable de pelegrins.

Fins aquí el que sabem avui de la basílica. El text de Puig i Cadafalch conté una sèrie d'afirmacions que cal matisar o desmentir i que comentem a continuació. Creu que hi ha dues fases constructives a la basílica. En la primera hi hauria un edifici d'una sola nau (la central) amb absis a orient i nàrtex i esonàrtex a occident i paviment de grans tessel·les. En una segona fase s'hi afegirien les naus laterals amb paviment de *signinum*. El nàrtex, que també accepten Serra Vilaró i Del Amo, es configura a partir d'un mur transversal que pertany a una construcció més antiga, i per tant existeix. Pel que fa a l'esonàrtex, es tracta en realitat del contraabsis. El paviment de *signinum* s'estenia per les tres naus, com també el tessel·lat que s'hi superposa, com queda ben clar en les memòries de Mn. Serra Vilaró. Hi ha efectivament dues fases, però la segona consistí en reorganitzar i decorar de nou la basílica primitiva, que ja d'entrada tenia el mateixos volums.

Els àmbits que anomena *prothesis* i *diaconicon* -és a dir, les sagristies laterals, tenien també una funció funerària. Puig i Cadafalch creu que aquest ús només es produí després de la destrucció de la basílica (*després de la devastació dels bàrbars durant el segle V*). Ara es considera que l'ús funerari de les cambres està actiu mentre dura la basílica, i de la suposada devastació del segle V no hi ha cap rastre. També afirma que la basílica respon a uns cànons paleocristians, cosa amb la que estem plenament d'acord, però afirma que no hi ha indicis d'art visigòtic. Aquí cal afegir que sí hi ha elements decoratius que deuen correspondre a la segona fase; una creu calada i especialment mobiliari litúrgic de bronze estudiat per Del Amo (1994).

Uns 130 m al nord de la basílica excavada per Serra Vilaró, es descobrí l'any 1994 un conjunt d'edificis entre els que destaca una segona basílica paleocristiana, en posició septentrional respecte l'anterior. En l'extrem oriental i presidint l'edifici se situa un absis quadrangular amb dos petits àmbits laterals. Trobem a continuació un transsepte que no sobresurt de la planta, el paviment del qual estava a una cota més alta que el de les tres naus. Als peus de la nau central es troba una estructura quadrangular que constitueix un contraabsis que va tenir una funcionalitat funerària. Entre la basílica i la via se situa un atri que ofereix unes particularitats especialment interessants. Consta d'un pati central envoltat per un ambulacre al que s'obren en els laterals nord i sud una sèrie d'estances. Les seves mesures: 24 per 15,20 m. per la basílica i 20,75 per 17,50 m. per l'atri. L'estat de conservació era molt precari; havien sobreviscut la major part dels fonaments, però cap mur en alçat. Els paviments, que eren d'*opus signinum*, es trobaren esmicolats en els estrats d'arrasament. També la majoria de tombes es trobaren profanades (figura 7). Tot, senyal evident de l'espoli sistemàtic a que es va veure sotmesa la basílica després del seu abandonament.

Es constata en la basílica un saqueig sistemàtic d'elements constructius: no s'ha trobat ni rastre de les columnes o capitells. L'excavació va constatar també la violació sistemàtica de les sepultures, ja en època antiga. Els únics elements nobles trobats a la basílica són dos basaments de pedra calcària que deuen ser els basaments sobre els que s'alçava l'arc triomfal. No s'ha conservat tampoc cap dels accessos, però la mateixa situació de la basílica entre el conjunt d'edificis contemporanis convida a ubicar les seves entrades a l'oest, comunicant amb l'atri, o al sud, obertes al pati. L'intercolumni era d'uns 3 metres. Aquest ritme ens dona una successió de cinc arcades a cada costat de la nau central. L'altar s'ubicava al centre de l'absis. A pocs metres de l'absis, va ser trobada una columneta amb fust i capitell de marbre blanc d'una sola peça que és un dels suports de l'altar de la basílica, un altar que deuria ser una mensa rectangular sostinguda per quatre o cinc *stipites*.

Una planta basilical amb transsepte defineix dos eixos que formen una creu llatina. La mesura d'aquests dos eixos o, el que és el mateix, la longitud i l'amplada internes reals de la basílica són 22'65 x 14 m. Si dividim la primera per la segona el resultat és de 1'617, molt pròxim al número auri ϕ ($\phi=1'618$). Aquesta senzilla operació ens demostra que l'arquitecte va tenir en compte la proporció àuria en el disseny de la basílica. Els sòls d'*opus signinum* i l'absència d'altres elements nobles deixen entreveure una ornamentació senzilla. Un silenci epigràfic gairebé total dificulta la seva interpretació, però els aproximadament 200 sepulcres existents sota el temple i l'ambulacre de l'atri evidencien que ens trobem davant d'una basílica funerària. La seva cronologia fundacional és de principis del segle V i possiblement al segle VI ja estava abandonada.

Diversos edificis estaven relacionats amb aquesta nova basílica. Només un és anterior a la basílica, una *domus suburbana* situada a ponent, a l'altra costat de la via romana, que presenta una estructura compacta amb planta quadrangular i pati central, mostrant una bona organització dels espais, entre els quals destaquen una aula de recepció absidal i un petit conjunt termal. Es data en els dos darrers terços del segle IV. Els restants edificis, aquests sí plenament contemporanis a la basílica, es disposen entorn d'un pati d'uns 1.000 m². Desgraciadament l'estat de conservació era molt precari, de manera que es fa difícil identificar-los. Alguns, però tenen un caràcter agrari com un gran dipòsit d'aigua i una possible àrea de premsat (López 2006).

IV. L'ÀREA SUBURBANA I PALEOCRISTIANA DE TARRACO: LA TOPOGRAFIA I ELS ELEMENTS FUNERARIS

Durant molts anys la necròpolis paleocristiana excavada per Mn. Serra Vilaró ha constituït el principal referent de l'arqueologia funerària de la ciutat. Aquesta visió va començar a canviar a partir dels anys 70 del segle passat, accentuant-se encara més en les darreres dècades. El creixement urbanístic de la ciutat actual ha propiciat la localització de nombroses necròpolis, però cap com la que aquí ens ocupa. El caràcter *ad sanctos* fa que la necròpolis martirial sigui l'única en què existí una superposició o afectació d'enterraments, fruit d'un clar desig de proximitat a les tombes martirials. En la resta de cementiris a cel obert de Tarraco sempre es mantingué el caràcter inviolable del difunt, respectant la seva tomba i generant la formació d'àrees funeràries de gran extensió (Gurt i Macias 2002, Ciurana i Macias 2010). També destaca l'àmplia varietat d'enterraments arquitectònics posant de manifest una de les necròpolis paleocristianes més riques a l'occident de l'Imperi entre els segles IV i V (figura 5). Durant temps ha estat un cas únic i ara comencem a trobar paral·lels a una escala menor de les diferents tipologies d'enterraments (TED'A 1987). Fins i tot, Del Amo va proposar una cronoestratigrafia de la necròpolis paleocristiana a partir de la tipologia d'enterraments, però l'absència de precisions estratigràfiques i d'estudis de materials impedeixen la seva valoració. En tot cas, cal apuntar la similitud tipològica quant als contenidors funeràries que s'empren en altres àrees de la ciutat, en especial els d'origen amfòric, posant de manifest l'homogeneïtat cultural existent.

En el context actual queda clar que aquesta necròpolis és un cas més d'un fenomen d'aparició i consolidació progressiva de grans cementiris a cel obert i disposats en funció de la xarxa periurbana de la ciutat a partir de la segona meitat del segle III. Allò que fa diferent la necròpolis excavada per Serra Vilaró és que s'emplaça just en la confluència de l'anomenada via del camí de la Fonteta i la via paral·lela al riu Francolí. La primera és, en funció de diverses troballes arqueològiques, la via més freqüentada de la ciutat donada la proximitat amb la zona portuària, la connexió amb el *forum coloniae* i les facilitats naturals per travessar el tram final del riu Francolí. És per això també que mostra els millors exemplars d'arquitectura funerària altimperial (Ciurana i Macias 2010, 321s). La via que discorre al costat del riu permet l'accés, des del suburbi i el port, a la ramificació de la via Augusta i al pont que travessava el riu. No queda clar si aquesta necròpolis funcionava abans de la deposició de les relíquies martirials o si aquesta es va generar arran de l'emplaçament d'una *memoria* cristiana, però en tot cas mostra la influència del cristianisme en l'elecció dels terrenys millor comunicats per a la formació d'una necròpolis de la qual l'arqueologia ha delimitat els seus límits parcel·lars.

IV.1. ELS MAUSOLEUS DE LA NECRÒPOLIS

Puig i Cadafalch escriu unes breus ratlles sobre els sepulcres col·lectius de la necròpolis, esmentant-los de forma genèrica i centrant-se en els tres més monumentals. Les edificacions funeràries van ser objecte d'especial atenció en el complet estudi de Mª Dolors del Amo, a les quals hi dedica un capítol del seu llibre (cap. II-V; *Las edificaciones funerarias*). Els tres mausoleus esmentats per Puig i Cadafalch són els corresponents als núms. 4, 5 i 6 del treball de Del Amo. Tots ells són de planta central, interiorment cruciforme amb la presència de tres nínxols o arcosolis, i exteriorment quadrangular en el cas dels dos primers i de creu lliure en el darrer. En mausoleu núm. 4 estava íntimament lligat amb la basílica i situat a nivell del sòl, de manera que una porta hi comunicava.

Els altres dos, en canvi, apareixen aïllats de qualsevol altre edifici i constaven de dues plantes: una soterrània (cripta) coberta amb volta d'aresta i escala d'accés i una superior amb entrada al costat oposat. El núm. 5 (fig. 39) era el millor conservat i va ser envoltat d'un recinte de formigó i cobert per a llur conservació, tot i que fa incomptables anys que no és visitable i roman inundat permanentment.

El gran mausoleu de planta central publicat en detall per T. Hauschild no figura en el llibre. Aquest gran mausoleu, ubicat al nord de la necròpolis, va ser excavat entre 1930 i 1933 i publicat per Mn. Serra en la memòria de 1935, que ja el va relacionar amb la planxa LVII del *Voyage pittoresque et historique de l'Espagne* de Laborde. Puig i Cadafalch es va limitar a comentar breument el monument en base al dibuix de Laborde com un mausoleu pagà en *L'arquitectura romana a Catalunya* (pàg. 143 i fig. 166), sense esmentar l'excavació de Mn. Serra Vilaró, probablement perquè va passar massa poc temps entre la seva publicació i la redacció de l'escrit de Puig i Cadafalch. L'estat de conservació de l'edifici no permet atribuir-li un caire pagà o cristià, però la seva cronologia, contemporània del moment d'auge de la necròpolis paleocristiana (mitjan del segle IV a mitjan del V, segons Del Amo) i la seva semblança amb la sala de la cúpula de Centelles convida a pensar en un monument cristià (figura 4).

IV.2. LES LAUDES SEPULCRALS

Puig i Cadafalch també dedicà una atenció especial al que ell anomena laudes sepulcral (pàgs. 96-100) constatant ja que la seva recuperació era un fenomen estès per tota la península hispànica. Aquests mosaics han estat àmpliament estudiats (Navarro 1979, núms. 65, 66, 71, 73, Chavarria 1999) i alguns autors com Pere de Palol i Noël Duval han volgut trobat, excepte en la lauda d'Optimus, clares analogies amb corrents i maneres nordafricanes. Es daten en els moments inicials del segle V i per la seva posició corresponen a les primeres sepultures de la basílica. El seu nivell de conservació és parcial i existeixen imprecisions referents als personatges que testimonien i a la transcripció íntegra dels epígrafs que alguns tenen (Gómez Pallarès 2002, 67-68; Alföldy 2011). Això dificulta l'associació dels enterraments a personatges rellevants dels estaments eclesiàstics, però aquesta possibilitat no es pot desestimar en funció de l'emplaçament privilegiat de la tomba en el context de la basílica i de la pròpia iconografia del mosaic amb diversos paral·lels (cfr. Arbeiter 2006).

En destaca la representació d'Optimus (tomba núm. 40, CIL^{II} 14, 2085), corresponent a una tomba que es trobava en la part central de la nau i enfront de l'absis (figura 10). A nivell d'hipòtesi restitutiva s'ha plantejat que es tractés d'un bisbe (*antistes* enlloc de *dominus*), tot i que també caben altres possibilitats de reconstrucció del text. En tot cas, cal destacar que és l'única inscripció musivària mètrica que es conserva a Hispània i que la representació del personatge, un jove amb barba que sosté amb la mà esquerra un *volumen* i disposa la dreta en actitud de beneir, apunta cap aquesta direcció. Si fos certa aquesta presumpció, caldria situar cronològicament l'enterrament entre els episcopis d'Himeri i Ticià i reflectiria, com arreu de l'Imperi, el desig dels bisbes d'enterrar-se prop dels seus màrtirs. La segona lauda representa la imatge del bon pastor i cobreix el sepulcre núm. 77 localitzat en l'accés de la nau central de la basílica. Correspon a un jove sense barba coronat per un crismó i flanquejat per dos coloms. Una tercera lauda és coneguda com la de l'anyell o la lauda d'Ampelius i cobreix la tomba núm. 16 (figura 11), apareguda al sud de l'absis i

propera al baptisteri (CIL^{II} 14, 2105). La darrera coberta musivària que comenta Puig correspon a la tomba núm 17 i es va localitzar prop de l'anterior (CIL^{II} 14, 2180).

V. L'ESCULTURA ARQUITECTÒNICA DECORATIVA VISIGODA

Puig i Cadafalch fa referència a que la basílica de la necròpolis fou destruïda per la “devastació dels bàrbars durant el segle V” fet que explicaria que no s'haguessin trobat indicis d'art típicament visigots. Alhora fa referència de manera col·lateral a algunes peces visigòtiques que es custodien al Museu Arqueològic establint que són elements de difícil precisió funcional.

Caldrà esperar a l'any 1953 per tal que Pere de Palol a través de la seva obra *Tarraco hispanovisigoda* realitzi la primera sistematització de l'escultura arquitectònica decorativa d'època visigoda. Palol presentava un corpus total d'uns 32 exemplars establint unes primeres propostes cronològiques i interpretatives sobre la funcionalitat de les peces, les seves adscripcions estilístiques i la seva contextualització. A partir d'aquesta sistematització han estat múltiples les aportacions al coneixement de l'escultura tardorromana i visigoda que s'han realitzat fins avui dia (Palol 1953, Sánchez Real 1963, Berges 1974, Hauschild 1992, Muñoz *et alii* 1995, Vidal 2005, Guardia i Lorés 2006, Domingo 2011 i Salom 2011). A l'actualitat el corpus d'exemplars s'ha doblat i encara s'hauran d'esperar nous treballs de síntesi que recullin noves peces exhumades en les últimes dues dècades durant les quals, per un fenomen de creixement urbanístic, les intervencions arqueològiques s'han multiplicat de forma considerable i molts resultats no han estat encara publicats.

Les peces que ens han arribat mínimament contextualitzades ens marquen els indrets urbans on l'arqueologia i la historiografia han ubicat edificis i espais religiosos d'època tardorromana i visigòtica com les basíliques de l'amfiteatre i del riu *Tulcis*, les zones de la Plaça del Rovellat, del Fòrum, de la Torre del Pretori i de la Catedral. També alguns espais del territori més proper com Centcelles (Tarragonès), Altafulla (Tarragonès), La Selva del Camp (Baix Camp) o Alcover (Baix Camp). El volum total dels exemplars trobats a la ciutat continua sent insuficient per poder definir les característiques pròpies i diferenciadores del Taller d'escultura hispanovisigòtica de Tarragona i les seves influències. Amb tot, el grup escultòric local conserva peculiars reminiscències clàssiques alhora que palesa l'adopció plena i directa dels nous models i principis de l'art visigot amb estretes vinculacions als tallers del centre de la península. Respecte a l'observació de Puig i Cadafalch de no haver trobat cap element d'escultura visigoda a la necròpolis, Pere de Palol va presentar un conjunt de fragments de cancell i una creu calada de clara adscripció visigòtica que contribueix – juntament amb altres evidències- a pensar que tot i que la basílica presenta una cronologia d'inicis del segle V la seva perdurabilitat pot arribar fins entrada l'època visigoda. Aquests exemplars són:

1. Creu patada (Palol 1953, núm. 5): Creu patada de la que només resten dos braços. La part central presenta un cercle amb una flor de sis pètals. Podria presentar un emmarcament circular de roda o de laurea amb un diàmetre aproximat d'uns 36 cm. Guarda correspondència amb altres exemplars trobats a la ciutat (Muñoz, Macias i Menchon 1995, 298-300). La peça pot ser datada entre la segona meitat del s. VI i inicis del s. VII.
2. Fragments de cancell (Palol 1953, núm. 15-26): Dotze fragments de cancell treballats a la tècnica de bisell amb temes de soguejat i acanalats. El núm. 17 es reconstruït per Palol amb

el tema d'arc en venera a la manera emeritense (Palol 1953, 110 i làm. LXI/Guardia i Lorés 2007, 193 i 194). La peça pot ser datada entre la segona meitat del s. VI i inicis del s. VII.

Pere de Palol identificà també alguns elements placats tipificats com exemplars tardorromans que podien procedir de la decoració de la basílica paleocristiana. Les limitacions interpretatives que graviten sobre el conjunt de la necròpolis condicionen la seva segura adscripció i el dubte raonable que també puguin procedir de monuments o cambres funeràries. Se tipifiquen quatre tipus de plaques:

1. Placa núm. 1 (Palol 1953, 46-47 i làm. XXIV): El fragment més complet està format per una lauda de marbre que mesura 1,20 m de llarg. La part central està decorada per un rectangle amb un emmarcament motllurat. Als extrems s'inscriuen franges rectangulars amb tres quadres. Els exteriors amb decoració de tema circular i en el central amb forma de *pelta* romana. Es conserven dos fragments més d'una altra placa igual. Estan realitzats amb marbre gris vetejat. Segons Palol la peça podria arribar a mesurar 1,40 m de llarg i 0,70 m d'ample.
2. Placa núm. 2 (Palol 1953, 47 i làm. XXV): La seva tipologia és semblant a la placa núm.1, realitzada en marbre gris vetejat. La part central és idèntica, amb un rectangle emmarcat per motllura. En els extrems s'emmarquen quatre quadrats amb els costats còncaus als angles i dos motius centrals de forma òssia. Mesura 90 cm d'ample i Palol proposa restituir la peça amb una longitud de 1,70 m.
3. Placa núm. 3 (Palol 1953, 47 i làm. XXVI): Placa fragmentada de marbre gris vetejat decorada, a la dreta del fragment, amb una columna estriada amb set estries de línia molt simple i coronada per un capitell floral en forma de pinya sense collarí a la part inferior. Javier Á. Domingo apunta que el capitell està tallat per la part superior pel que es desconeix si presentaria àbac tot i que en la interpretació que realitza Palol aquest element és absent. Palol anota que el fragment mesura 1,15 m de llarg i 0,66 m d'ample i suposa que tindria la mateixa amplada que les plaques anteriors, encara que el fragment en qüestió sembla indicar que el conjunt devia ser més ample. Palol restitueix, de manera hipotètica, la seva amplada a 99 cm i repetiria el motiu arquitectònic en l'altre extrem de la placa (1953, 48). X. Domingo li atorga a la placa una cronologia de segle IV-V (2011, 119, núm. inv. 4).
4. Placa núm. 4 (Palol 1953, 48-49 i làm. XXVIII i XXIX): Palol aporta 15 fragments i els descriu com un conjunt de pilastres a base de capitells compostos estilitzats que formarien una gran planxa decorativa, tota ella estriada i amb capitells alternats amb motius i qualitat. Per a Javier A. Domingo aquesta successió de columnes deixarien entre elles uns espais probablement decorats amb algun motiu (2006, 245). Palol considera que la placa estaria adscrita a la primera basílica construïda abans del segle V (1953, 53). X. Domingo li atorga a la placa una cronologia de segle IV-V (2011, 119, núm. inv. 5).

Finalitzem aquest document amb la recent revisió de C. Salom (2011) sobre dues plaques de marbre de marbre comentades per Puig i Cadafalch (figs. 88 i 89) i concebudes tradicionalment com a dues peces de cancell. Amb aquest treball s'obre la possibilitat que siguin elements decoratius d'una façana de tradició merovíngia i que, en el nostre cas, es puguin associar a una església visigoda. Una prova més de l'avanç de la ciència arqueològica del segle XX que, malgrat el pas dels anys, ha de considerar-se deutora d'aquells que sentaren les primeres bases científiques, però també socials, per al desenvolupament de la nostra pràctica.

VI. BIBLIOGRAFIA

ALFÖLDY, G. 2011: *Corpus inscriptionum Latinarum, vol. 2 Inscriptiones Hispaniae Latinae, Pars 14: Conventus Tarraconensis, Fasciculus 2: Colonia Iulia Urbs Triumphalis Tarraco*, Leinen.

AMENGUAL, J. 1994: “Vestigis d’edificia a les cartes de Consenci i Sever”, *III Reunió d’Arqueologia Cristiana Hispànica* (Maó 1988). Barcelona, 489-499.

– 2010: “La correspondència Agustí-Consentius i la vida de les esglésies cristianes en la Mediterrània occidental. L’expansionisme del Vicariat d’Arle sobre la Tarraconense”, a GAVALDÀ, J., MUÑOZ, A. i PUIG, Pau, *Fructuós i el cristianisme primitiu a Tarragona*, Biblioteca Tàrraco d’Arqueologia VI Tarragona, 437-462.

AMO, M. D. 1978: “Aportación al estudio de los sarcófagos de la necrópolis paleocristiana de Tarragona”, *II Reunió d’Arqueologia Paleocristiana Hispànica* (Montserrat 1978), Barcelona, 239-242.

– 1979-1981-1989: *Estudio crítico de la Necrópolis Paleocristiana de Tarragona*. Tarragona, 3 vol.
– 1992: Fragment de sarcòfag amb escenes del cicle de Jonàs procedent de Tarragona, *III Reunió d’Arqueologia Cristiana Hispànica* (Maó 1988), Barcelona, 65-67.
– 1994: “Bronces de la basílica y del cementerio paleocristiano de Tarragona”, *Butlletí Arqueològic* 16, Tarragona, 169-180.

AQUILUÉ, X. 1993: *La seu del Col·legi d’Arquitectes. Una intervenció arqueològica en el centre històric de Tarragona*. Tarragona.

ARBEITER, A. 2006: “Grabmosaiken in Hispanien”, *Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und für Kirchengeschichte* 101, Kempten, 260-288.

– 2010a: “Topografia cristiana en Tarragona según las fuentes antiguas” a GAVALDÀ, J., MUÑOZ, A. i PUIG, Pau, *Fructuós i el cristianisme primitiu a Tarragona*, Biblioteca Tàrraco d’Arqueologia VI, Tarragona, 463-489.
– 2010b: “¿Primitivas sedes episcopales hispánicas en los suburbia? La problemàtica cara a las usanzas del ámbito mediterráneo occidental”, a VAQUERIZO, D., *Las áreas suburbanas en la ciudad histórica*, Monografías de Arqueologia Cordobesa 18, Córdoba, 413-434.

BATLLE, P. 1943: “Fragmentos de un sarcófago paleocristiano con escenas de la vida de S. Pedro descubierto en Tarragona” *Boletín Arqueológico* LXIII, Tarragona, 12-17.

BERGES, M. 1974: “Columnas romanas y cruces visigóticas en la plaza del Rovellat de Tarragona”, *Miscel·lània Arqueològica*, I. Barcelona, 153-168.

CHAVARRÍA, A. 1999: “Mosaics funeraris”, *Del romà al romànic, Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*, Barcelona, 301-304.

CIURANA, J., MACIAS, J. M. 2010: “La ciudad extensa: usos y paisajes suburbanos de *Tarraco*”, a VAQUERIZO, D., *Las áreas suburbanas en la ciudad histórica*, Monografías de arqueología cordobesa 18, Córdoba, 309-334.

CLAVERIA, M. 2001: *Los sarcófagos romanos de Catalunya*, Corpus signorum imperii romani 1, Múrcia.

– 2004: “El sarcófago romano en la Tarraconense”, a NOGALES, T.; GONÇALVES, L. J., *IV Reunião sobre Escultura Romana da Hispânia* (Lisboa 2002), Madrid, 274-306.

DOMINGO, J.Á. 2011: *Capiteles tardorromanos y visigodos en la península ibérica (siglos IV-VIII d.C.)*, Documenta 13, Tarragona.

FRANCHI DEI CAVALIERI, P. 1959: “Las Actas de San Fructuoso”, *Boletín Arqueológico* èp. IV, fasc. 65-68 (trad. espanyola), Tarragona, 5-70.

GAVALDÀ, J., MUÑOZ, A. I PUIG, A. 2010: *Pau Fructuós i el cristianisme Primitiu a Tarragona s. I-VIII* (Tarragona 2008), *Biblioteca Tàrraco d'Arqueologia* VI, Tarragona.

GODOY, C. 1994: “La memoria de Fructuoso, Augurio y Eulogio en la arena del Anfiteatro de Tarragona”, *Butlletí Arqueològic RSAT*, 16, p. 181-210.

– 1995: *Arqueología y liturgia. Iglesias hispánicas (siglos IV al VIII)*, Barcelona.

– 2005: “Les ciutats d’Hispania sota la protecció dels Sants Màrtirs. Transformacions del concepte espai religiós entre l’Antiguitat Tardana i l’Edat Mitjana”, a GURT, J.M., RIBERA, A., *VI Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica* (València 2003), Barcelona, 63-72.

GODOY, C., GROS, M. DELS S. 1994: “L’Oracional Hispànic de Verona i la Topografia Cristiana de Tarraco a l’Antiguitat Tardana: Possibilitats i límits”, *PYRENAE*, 25, Universitat de Barcelona, Barcelona, 245-258.

GÓMEZ PALLARÈS, J. 2002: *Epigrafía cristiana sobre mosaico de Hispania*, *Opuscula Epigraphica* 9, Roma.

GURT, J. M., MACIAS, J. M. 2002: “La ciudad y el territorium de Tarraco: el mundo funerario”, a VAQUERIZO, D (ed.), *Espacios y usos funerarios en el Occidente Romano*, Córdoba, 87-112.

HAUSCHILD, TH. 1975: “Construcción de planta central, próxima a Tarragona”, *Butlletí Arqueològic RSAT*, 5-32.

– 1992: “Hallazgos de la época visigoda en la parte alta de Tarragona”, *III Reunió d'Arqueologia paleocristiana hispànica* (Maó 1988). Barcelona, 151-157.

KULIKOWSKI, M. 2006: “The Late Roman city in Spain”, *Die Stadt in der Spätantike – Niedergang oder Wandel?* (München 2003), Einzelschriften 190, Stuttgart: Steiner, 129-149.

LÓPEZ VILAR, J. 2006: *Les basíliques paleocristianes del suburbi occidental de Tarraco. El temple septentrional i el complex martirià de Sant Fructuós*, Documenta 4, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona.

– 2010: “El santuari paleocristià dels sants màrtirs Fructuós, Auguri i Eulogi en el suburbi de Tàrraco”, a GAVALDÀ, J., MUÑOZ, A. i PUIG, A., *Pau, Fructuós i el cristianisme primitiu a Tarragona, Biblioteca Tàrraco d'Arqueologia VI*, Tarragona, 351-380.

MACIAS SOLÉ, J.M. 2011: “La “ciudad arqueológica” en el área catalana ante la irrupción del Islam”, *Zona Arqueológica* 15, Alcalá de Henares, 103-117.

MACIAS, J. M., FIZ, I., PIÑOL, L., MIRÓ, M. T., GUITART, J. 2007: *Planimetria Arqueològica de Tarraco*, Atlas d'Arqueologia Urbana de Catalunya 2, Treballs d'Arqueologia Urbana 1, Documenta 5, Tarragona.

MACIAS, J. M., REMOLÀ, J. A. 2010: “Portus Tarraconensis Hispania Citerior”, KEAY, S., BOETTO, G., *Portus, Ostia and the Ports of the Roman Mediterranean*, Proceedings of the 17th International Congress of Classical Archaeology (Rome 2008), Bolletino di Arqueologia on line.

MACIAS, J.M, MENCHÓN, J., MUÑOZ, A. 1999: “Ciutat de Tàrraco”, *Del Romà al Romànic. Història i Cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV-X*, Barcelona, 78-79.

MACIAS, J.M., MUÑOZ, A., PEÑA, A., RAMON, M., TEIXELL, I., *Praesidium, Templum et Ecclesia. Les intervencions arqueològiques a la Catedral de Tarragona 2010-2011. Memòria d'una exposició temporal*, Tarragona 2012.

MUÑOZ, A. 2001: *El cristianisme a l'antiga Tarragona. Dels orígens a la incursió islàmica*. Tarragona.

– 2010: “La memòria de Sant Fructuós en la basílica de l'amfiteatre de Tàrraco”, a GAVALDÀ, J., MUÑOZ, A. i PUIG, A., *Pau, Fructuós i el cristianisme primitiu a Tarragona, Biblioteca Tàrraco d'Arqueologia VI*, Tarragona, 381-396.

MUÑOZ, A., MACIAS, J., MENCHÓN, J. 1995: “Nuevos elementos decorados de arquitectura hispanovisigoda en la provincia de Tarragona”, *Archivo Español de Arqueología* 68, Madrid, 293-302.

NAVARRO SÁEZ, R. 1979: *Los mosaicos romanos de Tarragona*, Tesi doctoral Universitat de Barcelona.

PALOL, P. de 1953: *Tarraco hispanovisigoda*, Tarragona.

PALOL, P. DE, PLADEVALL, A. (dtors.) 1999: *Del Romà al Romànic. Història i Cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV-X*, Barcelona.

PÉREZ, M. 2010: *Tarraco Christiana. cristianización y organización eclesiástica de una capital provincial romana siglos III al VII*, Tesi doctoral Universitat Rovira i Virgili de Tarragona.

PUCHE, J.M.; LÓPEZ VILAR, J. (e/p): “Metrologia e proporzioni nelle basiliche paleocristiane di Tarraco: la basilica settentrionale del santuario suburbano di San Fruttuoso e la basilica dell’anfiteatro”, *XV Congreso Internacional de Arqueología Cristiana* (Toledo 2008), en premsa.

GUARDIA, M., LORÉS. I. 2006. “La Escultura tardorromana y altomedieval en Cataluña”, *Anejos del Archivo Español de Arqueología* 41, Madrid, 191-219.

PUIG i CADAFALCH, J. 1931: “necròpolis cristiana de Tarragona”, *Anuari IEC*, VII 1921-1926, Barcelona, 104-110.

– 1936a: “El cementiri cristià i la catedral primitiva de Tarraco”, *Anuari IEC*, VIII 1927-1931, Barcelona, 123-135.

– 1936b: *La Basílica de Tarragona. Períodes Paleocristià i Visigòtic*, Barcelona.

RODÀ, I. 1998: “Los sarcófagos cristianos de Tarraco“, *Akten des Symposiums «125 Jahre Sarkophag-Corpus»* (Marburg, Alemania 1995), Verlag Philipp Von Zabern, Mainz, 150-161.

SALOM, C. 2011: “La arquitectura eclesiástica de Tarragona durante la antigüedad tardía, nuevas interpretaciones”, *Butlletí Arqueològic* 32, Tarraco: construcció i arquitectura d’una capital provincial romana, Tarragona, 685-756.

SÁNCHEZ REAL, J. 1963: “Un taller de decoración hispanovisigoda en Tarragona”, *Butlletí Arqueològic* èp. IV, 77-78, Tarragona, 15-17.

SCHLUNK, H. 1951: “Un taller de sarcófagos cristianos en Tarragona”, *Archivo Español de Arqueología* 24, Madrid, 67-97.

– 1966: “Nuevas interpretaciones de los sarcófagos paleocristianos españoles”, *1ª Reunión Nacional de Arqueología Cristiana*, Vitoria, 1967, 3-18.

– 1967: “Sarkophage aus christlichen Nekropolen in Khartago und Tarragona”, *Madridrer Mitteilungen* 8, 230-258.

SERRA VILARÓ, J. 1928: *Excavaciones en la Necrópolis Romano-Cristiana de Tarragona*, Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades 93. Madrid.

– 1929: *Excavaciones en la Necrópolis Romano-Cristiana de Tarragona*, Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades 104. Madrid.

– 1930: *Excavaciones en la Necrópolis Romano-Cristiana de Tarragona*, Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades 111. Madrid.

– 1931: “Baptisteri romà de Tarragona”, *Analecta Sacra Tarraconensia* 7, 351-356.

– 1932: *Excavaciones en Tarragona*, Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades 116. Madrid.

– 1935: *Excavaciones en la necrópolis romano-cristiana de Tarragona*, Memorias de la Junta Superior del Tesoro Artístico 133, Madrid.

– 1936: *Fructuós, Auguri i Eulogi, màrtirs sants de Tarragona*, Tarragona.

- 1943: *San Próspero de Tarragona y sus discípulos refugiados en Italia en el año 711*, Barcelona.
- 1944: “Sepulcros y ataúdes de la Necrópolis de S. Fructuoso (Tarragona)”, *Ampurias VI*, Barcelona, 179-207.
- 1948: *La necrópolis de San Fructuoso*, Tarragona.

SOTOMAYOR, M. 1975: *Sarcófagos romano-cristianos de España. Estudio iconográfico*, Granada.

TED'A 1987: *Els enterraments del parc de la ciutat i la problemàtica funerària de Tàrraco*, Memòries d'excavació 1, Tarragona.

VIDAL, S. 2005, *La escultura hispánica figurada en la antigüedad tardía siglos IV-VII*, Corpus signorum imperii romani 2.2, Múrcia.

TULLA, J., BELTRAN, P., OLIVA, C 1927: *Excavaciones en la Necrópolis romano-cristiana de Tarragona*, Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades 88, Madrid.

Versió enviada a l'editor

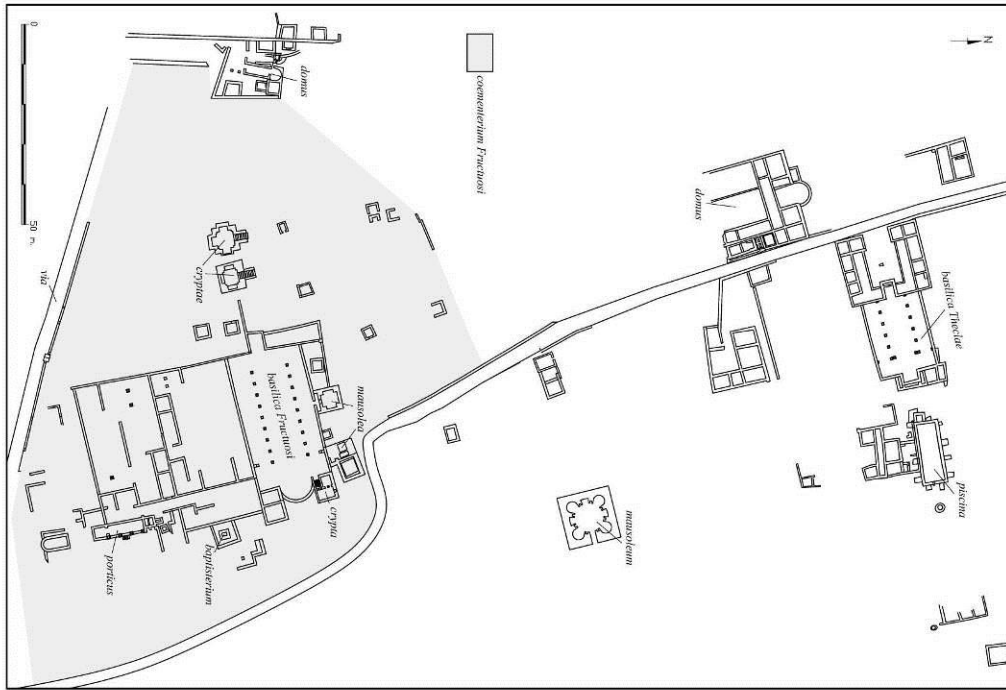

Fig. 1 Planta del conjunt paleocristià del Francolí, segles V-VI. Al sud la basílica martirial de Sant Fructuós amb l'edifici annexat que conté un baptisteri i un pòrtic. Al seu entorn una via periurbana, mausoleus, criptes i una *domus* tardoromana. Al nord, el conjunt descobert l'any 1994 compost per una domus, una àrea agrícola i una basílica funerària amb atri (López, 2006)

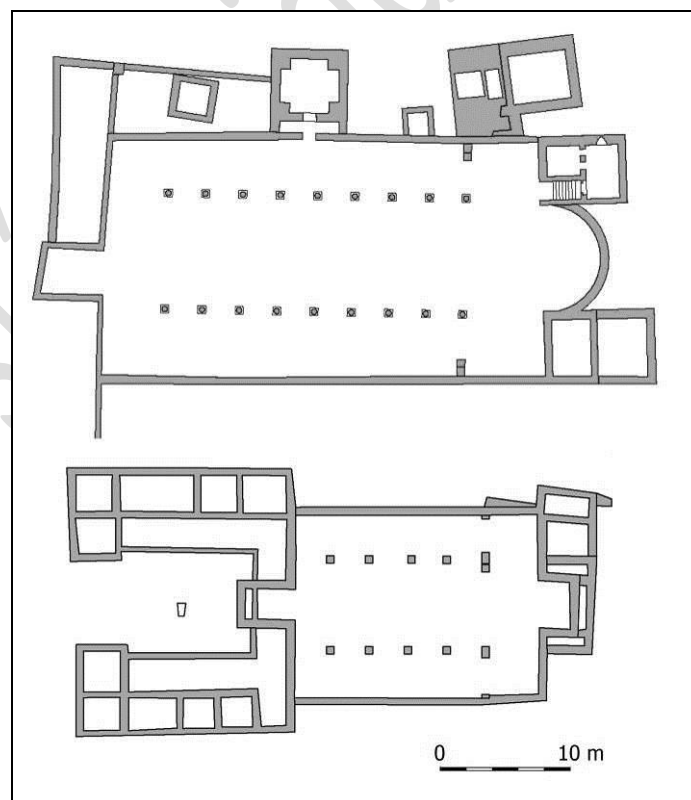

Fig. 2 Planta restituïda de la basílica de Sant Fructuós (a dalt) i de la funerària (a sota), (López 2006)

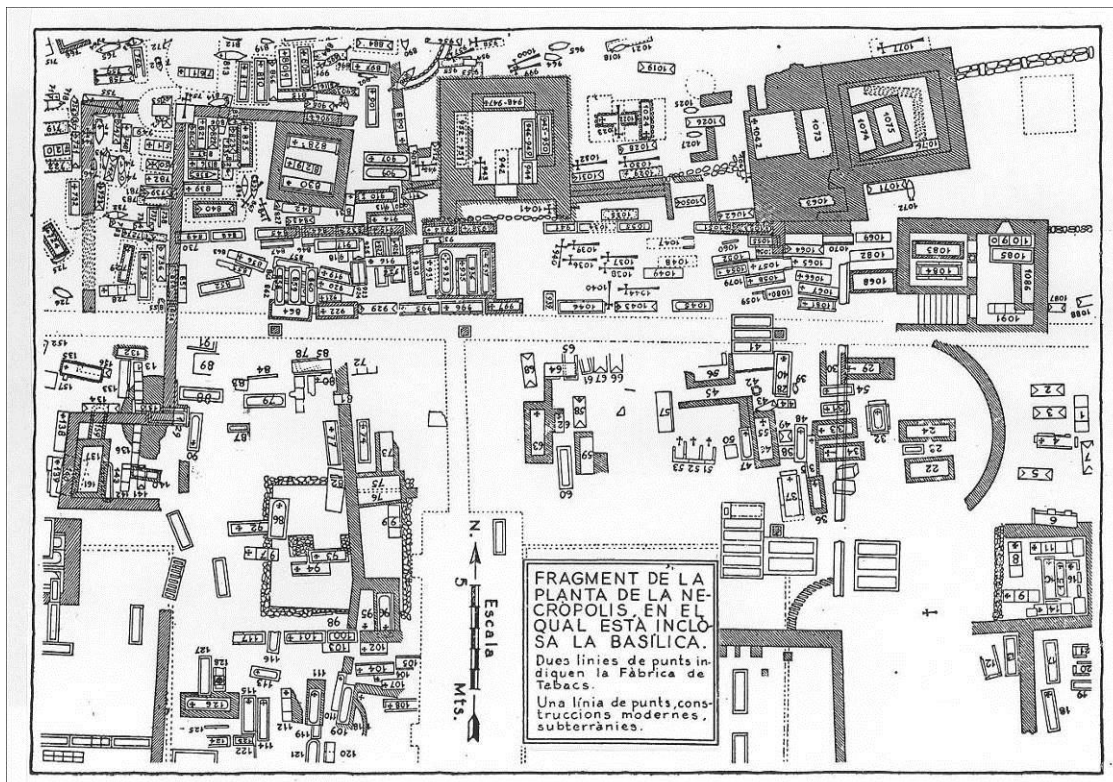

Fig. 3 Planimetria de les excavacions de Serra Vilaró a la basílica de Sant Fructuós (Serra Vilaró 1935)

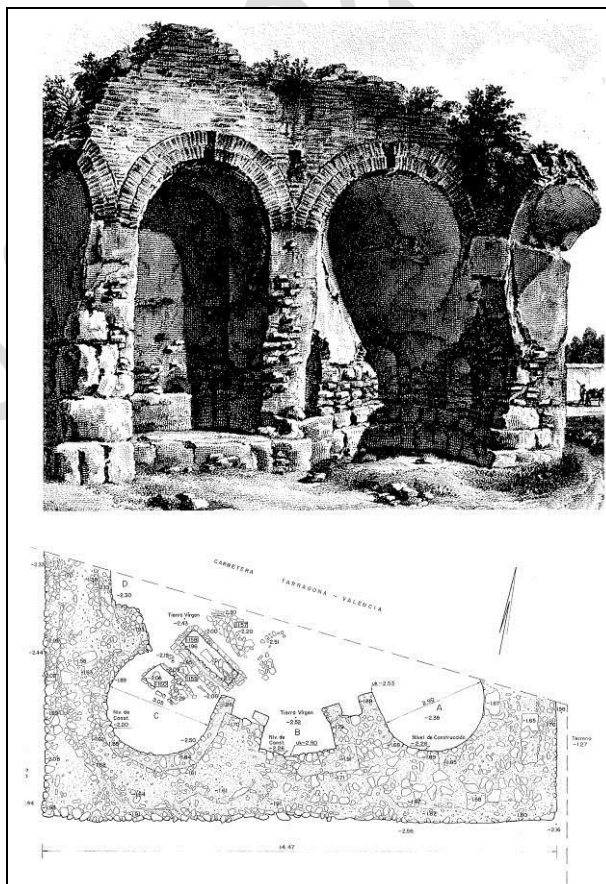

Fig. 4 Gran mausoleu de planta central de la necròpolis. Gravats d'Alexandre de Laborde a principis del segle XIX i planta de les restes conservades actualment (Th. Hauschild)

Fig. 5 Detall de l'absis de la basílica martirial de Sant Fructuó en el moment de la seva descoberta (Arxiu MNAT/Serra Vilaró)

Fig. 6 Vista general de la necròpolis de Sant Fructuós (Arxiu MNAT/Ramon Cornadó)

Fig. 7 Detall dels enterraments a l'interior de la basílica funerària del Francolí (foto autors)

Fig. 8 Vista aèria de l'amfiteatre indicant planta basílica visigoda (Desdedalt-ICAC)

Fig. 9 Mur visigot localitzat sobre els fonaments del temple d'August (foto autors)

Fig. 10 Lauda sepulcral d'Optimus amb proposta restitutiva epígraf (foto autors)

Fig. 11 Lauda sepulcral d'Ampelius (Arxiu MNAT/R. Manent)

Versió enviada a l'editor